

MEDİAD

Medya ve Din Araştırmaları Dergisi | Journal of Media and Religion Studies

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

Aralık 2019, 2(2), 267-286

Geliş: 19.11.2019 | Kabul: 23.12.2019 | Yayın: 31.12. 2019

Türk Halk Dindarlığının Diyanet Medyasına Yansımaları*

Emine KAYA**

Öz

Günümüzde medya bir taraftan bireylerin ve toplumun duygu, düşünce, tutum ve inançlarını değiştirmeyi ve yönlendirmeyi sağlayan güçlü bir araçken diğer taraftan dini bilgilerin aktarılmasında, öğrenilmesinde ve dini sosyalleşmenin gerçekleşmesinde işlevsel olarak kullanılmaktadır. Bu çalışmanın konusu, Diyanet medyasına yöneltilen dini soruların incelenerek Türk halk dindarlığının ortaya konulmasıdır. Çalışma bu çerçevede Diyanet Televizyonu'nda yayınlanan *Diyanete Sorulur* programına soru yönelten katılımcıların din anlayışlarını, dine dair zihinlerindeki problemleri ve dindarlık tutumlarını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışma nitel araştırma yöntemleriyle yürütülmüş ve nitel içerik çözümlemesi yapılmıştır. Araştırma *Diyanete Sorulur* programının 2017-2018 yılı iki yayın döneminde yer alan yüz elli bölüm içerisinden seçilen elli programlık örnekleme kapsamaktadır. Sonuçta sorular üzerinden dinin toplumsal alanda nasıl yaşandığı, katılımcıların dinle bağlantılı olarak sergiledikleri tutumlar ve Türk halk dindarlığı ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk Halk Dindarlığı, Diyanet Televizyonu, Medya, Dini Sorular

The Reflection of Turkish Public Religiousness on Media

Abstract

Today, the media is a powerful tool to change and direct the feelings, thoughts, attitudes, and beliefs of individuals and society. The media is functional for the transmission, learning and religious socialization of religious knowledge. The subject of the research is to handle the Turkish public religiousness over the religious questions asked to the Diyanet. The aim of the research is to reveal the religious understanding of the participants, the problem areas related to the religion in their mind and their attitudes towards religiosity in program of *Diyanete Sorulur* (Let's Ask the Diyanet) broadcasted on Diyanet Television. The study was conducted with qualitative research methods and qualitative content analysis. The research covers the fifty programs selected from one hundred and fifty sections of *Diyanete Sorulur* in two broadcasting periods of 2017-2018. As a result of the questions, how the religion is experienced in the social field, the attitudes of the participants in connection with the religion and the Turkish public piety are discussed.

Keywords: Turkish Public Religiousness, Diyanet Television, New Media, Religious Questions

ATIF: Kaya, E. (2019). Türk halk dindarlığının Diyanet medyasına yansımaları. *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi (MEDİAD)*, 2(2), s. 267-286.

* Bu çalışma, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde yapılan "Türk Halk Dindarlığının Medyada Dini Sorular Üzerinden Değerlendirilmesi" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi, e-mail: emine24k@gmail.com | orcid.org/0000-0003-1695-1727

1. Giriş

İslam'ın toplum yaşantısında nasıl tezahür ettiğini ve dinin halk nezdinde karşılığını ifade eden “resmi İslam”, “halk İslam’ı”, “volk İslam”, “popüler dindarlık” ya da “halk dindarlığı”, “Türk halk dindarlığı” gibi farklı kavramlar kullanılmaktadır (Subaşı, 1999, s. 23; Güleç, 2017, s. 81). Türkiye’de devlet tarafından kabul edilen din, “resmi İslam”ı ifade ederken, küçük yerleşim yerlerinde insanların yaşamlarını şekillendiren Müslümanlığa ise “halk İslam’ı” denilmektedir (Subaşı, 1999, s. 26). “Halk İslam’ı”, içerisinde hurafelerin, evliya kültürünün, tasavvuf ve tarikatların etkisinin görüldüğü bir Müslümanlık yorumudur (Bayraktar, 2018, s. 40). Şerif Mardin’in kullandığı “volk İslamı” kavramı, Türkiye’nin Cumhuriyetle beraber ümmet yapısından çıkması ve düşük tebaadaki halkın mevcut din anlayışına hurafelerin, sembollerin eklenmesini ifade ederken (Mardin, 1990, s. 113) “popüler dindarlık” ise, kökleşmiş, kalıplaşmış unsurlar, şekilcilik, geleneksellik, ritüelizm, derin teolojik konulardan uzak olma gibi özelliklere haizdir. Popüler dindarlık, bir taraftan İslam’dan önceki inanç, kültür ve uygulamaları yansıtırken diğer taraftan İslam’ın getirdiği prensiplerin geniş halk kitlelerince uygulanıp yorumlanmasını ifade etmektedir (Arslan, 2004, s. 62). “Halk dindarlığı” ise, kurumsallaşmış resmi dinin toplumun kültürü, örfleri, adetleri, gelenekleri, eski inançları etrafında şekillenerek halk tarafından kabul gören ve yaşanan halini ifade etmektedir (Güleç, 2017). Halk dindarlığı özellikle doğum, evlilik, ölüm gibi yaşamın önemli dönüm noktalarında yahut sosyal ve bireysel yaşamda karşılaşılan kriz durumlarında ortaya çıkmaktadır. (Arslan, 2004, s. 66). Ölü için mevlit okunması, muska gibi koruyucu objelerin kullanılması bunlara örnek verilebilir.

Türk halk dindarlığı, Türklerin İslam ile ilişkisini en geniş anlamıyla temsil etmektedir. Türk halk dindarlığı, Türk halkının İslam’ı hayatına tatbik ederken oluşturduğu inanış ve uygulamaların tamamını ifade etmektedir. Türklerin İslam ile karşılaşma ve Müslümanlaşma serüveni, Orta Asya’dan Balkanlara kadar uzanan geniş bir coğrafyayı kapsadığı için Türkler, göçebe yaşam kültürü, gaza ve cihat Müslümanlığı geliştirmişler; farklı etnik gruplardan ve dinlerden kitlelerle karşılaşmış ve heterojen bir toplum yapısı içerisinde yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Türkler eski inanışların ve kültürlerin etkisiyle yaşamlarına mistik güçler, hurafeler, mitler, sihir, büyü, ziyaret kültürü gibi unsurları da dâhil etmişlerdir (Çelik, 2004, s. 232- 233). Türbe, yatır, tekke ve mezarlarda bulunan evliya, veli, şeyh, seyit veya pir adı verilen kimselere dua etme, istekte bulunma, adak adama, kişilerin ruhaniyetinden faydalanma maksatlı ziyaretler halk arasında oldukça yaygındır. Evliya, şeyh gibi kimselere dair sözlü kültürde yer alan efsaneler ve çeşitli menkıbeler de bu uygulamaların toplumsal kabulünde etkili olmaktadır (Günay, 2003, s. 14). İlaveten, Türk Halk dindarlığında rasyonel olmayan inanç kalıpları da bulunmaktadır; sembollere, objelere (nazar boncuğu, muska, vb.) mistik ve büyüsel güç atfetme de söz konusudur. Tarihi süreçte çoğu İslami geleneğe dayanmayan fakat halk arasında oldukça yaygın olan inanış ve uygulamaların bir kısmı İslami formlara dönüştürülerek, bir kısmını da asıl kökenleri bilinmeden halk inanışları arasında yerini almıştır (Su, 2011, s. 47- 49).

Türk halk dindarlığında tasavvuf ve tarikatların yadsınamaz bir yeri bulunmaktadır. Tasavvuf, üst tabaka ve ulema kontrolünde olan yüksek İslam’a kendini uzak hissedilen ve kendi inançlarını, atalar kültürünü terk etmeye yanaşmayan Türkler için tarihte ara bir çözüm olmuştur. Sufiler, dervişler ve veliler İslami ilkeleri mecazlar ve menkıbeler yoluyla aktararak, halkın anlayacağı basit bir dil oluşturmuş; soyutu somuta indirgedikleri anlatımlarıyla hem Türklerin hem de diğer toplulukların Müslümanlaşmasını hızlandırmışlardır. Böylece tasavvufi gelenek, Türklerin kendilerini güvende hissedecekleri, kendi inanç kalıplarına daha yakın ve anlaşılır bir yapı oluşturarak Türkleri içine almıştır. Günümüzde de tasavvufa, tarikatlara ve dini cemaatlara halkın yoğun katılımı yine aynı gerekçelere dayanmaktadır. Kurumsallaşmış din ile halkın inanç kalıpları arasındaki makasın açılması, bireyleri bu gruplara dâhil olmaya itmektedir (Su, 2011, s. 110).

Türk halk dindarlığının, teolojik öğretilerden, kitabi dinden ziyade şifahi (sözlü) kültüre dayandığı söylenebilir. Başka bir ifadeyle bireyler, dini bilgiyi dinin ana kaynaklarına

başvurarak değil; dini konularda bilgi sahibi, yetkin veya otorite olarak gördükleri kimselerden elde etmektedirler. Nitekim *Türkiye’de Dini Hayat Araştırması*’na göre, dini bilgiyi geliştirme yolları önem sırasına göre sıralandığında bireylerin %39,8’inin çevresinden dini bilgiyi aldıkları, %28,2’sinin dini içerikli televizyon ve radyo programlarından faydalandıkları ve %24’ünün diyanet görevlilerine başvurdukları belirtilmiştir (DİB, 2014, s. 132). Yine aynı araştırmaya göre, dinin birincil kaynağı olan Kur’an’ı (Arapça) okumayı bildiğini belirtenlerin oranı %41,9 iken, bilmediğini belirtenlerin oranı %57’dir (DİB, 2014, s. 87). Bununla birlikte bekarların %29,3’ü, evlilerin %34’ü, 65 yaş ve üzeri bireylerin %50,5’i Kur’an’ın Türkçe tercümesini hayatlarında hiçbir zaman okumamaktadır (DİB, 2014, s. 94). Buna paralel olarak çocukların din eğitimini %44.2 oranında aileden, %26.1 oranında Kur’an kurslarından %19.7 oranında okuldan ve %5-9 oranında imam-hatip okullarından almalarını tercih edeceklerini belirtmişlerdir (KONDA, 2007, s. 59). Buna göre Türkiye’de Müslüman bireylerin yarıdan fazlası dinin temel kaynağını okumayı bilmemekte; azımsanmayacak bir kısmı da Kur’an’ın Türkçe tercümesine başvurma ihtiyacı hissetmemektedirler. Çocukların dini sosyalleşmesinin de aile tarafından gerçekleştirilmesini isteyenler ağırlıklı görülmektedir. Buradan dinin asli kaynaklarından öğrenilmesinde sorunlar olduğu; dini bilgi için aileye, çevreye ve dini bilgiye sahip kimselere başvurmanın yeterli görüldüğü ve böylece dini bilginin şifahi olarak elde edildiği sonucu çıkarılabilir.

Türk halk dindarlığında dini pratiklerin şekilsel ve yüzeysel boyutu da ön plandadır. Türk tipi dindarlıkta İslam’ın kutsal saydığı, önemli gördüğü gün ve gecelere özel bir dindarlık sergilendiği de söylenebilir. Ramazan dindarlığı buna örnek gösterilebilir.

Türk halk dindarlığının yansıdığı medya organlarından biri de televizyondur. Televizyon aktif bir unsur olarak dini yayıncılık ile bireylerin yaşantısına yön vermektedir. Bireyler medyadaki din temalı yapımlardan faydalanırken dinle olan ilişkilerini yansıtmakta, dine dair zihinlerindeki soruları ve problemleri medya organları yoluyla da paylaşabilmektedir. Dini yayıncılık yoluyla medya bireylerin duygu, düşünce, tutum, inançlarını değiştirebilmekte, yönlendirebilmekte ve kitleleri etki altına alabilmektedir.

Türkiye’de görsel medyada dini yayın formatlarına bakıldığında sohbet/vaaz programları, eğitici öğretici programlar, dini-akademik tartışma programları, Ramazan ayı ve kandiller gibi özel zamanlarda yayınlanan programlar göze çarpmaktadır. Bu programlar halkın hayatı anlamlandırmasına ve maneviyat arayışına katkı sunmak ve dini bilgilendirmenin sağlanmasında işlevsel olduğu söylenebilir. Nitekim Türkiye televizyonlarında dini program izlenmesi, aylık ortalama dokuz buçuk günü bulurken; program içerikleri arasında dini programların tercih edilme oranı %12’dir (RTÜK, 2018). Yapılan bir başka araştırmada katılımcılar, televizyondaki dini programları yaklaşık %80 oranında olumlu ve katkı sağlayıcı olarak gördüklerini ifade etmiştir (Turan, 2005). Öte yandan Türkiye’de dini içerikli televizyon ve radyo programları %48,8 oranıyla dini bilgiyi geliştirme yolları arasında yer alırken; televizyondaki dini programlara dini konuları danışma oranı %12,6’dır (DİB, 2014). Buradan hareketle halkın dini bilgi edinme ihtiyacını azımsanmayacak oranlarda medya yoluyla gidermeye çalıştığı söylenebilir.

Medya organlarında yer alan dini programlarda bireylerin dini sorularının cevaplanması onların dine nasıl baktığı, hayatlarında ne tür dini sorunlarla karşılaştıkları, dinle nasıl bir ilişki kurdukları ve din adamlarına bunları nasıl aktardıkları ve izah ediş şekilleri gözlenebilmektedir. Bu sebeple bireylerin halk dindarlığının, ihtiyaçlarının, dini paylaşımlarının incelenmesi söz konusu olmaktadır. Türk halk dindarlığına ilişkin literatürde makale ve kitap çalışmaları olup bunlar çoğunlukla anket, mülakat veya görüşme yoluyla Türk halk dindarlığının yapısal özelliklerini ortaya koymaktadır. Öte yandan Din İşleri Yüksek Kurulu’na, Alo Fetva’ya, müftülüklere ve özel kanallarda tele-vaizlere (Nihat Hatipoğlu, Mustafa Karataş, Ömer Döngeloğlu ve Necmettin Nursaçan) gelen sorular üzerinden çalışmalar yapılmışsa da bunlar-

da Türk halk dindarlığının medyadaki yansımaları araştırmanın odak noktası değildir. Bu çalışmaya yön veren problem ise, *Diyanete Sorulım* programına yöneltilen sorular üzerinden Türk halk dindarlığının ele alınmasıdır. Bu çerçevede çalışma Türkiye’de ve yurtdışında yaşayan Müslümanların günlük yaşamlarında karşılaştıkları durumlara dair yönelttikleri sorulardan yola çıkarak katılımcıların din anlayışlarını, dine dair zihinlerindeki problem alanlarını ve dindarlık tutumlarını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Araştırma, katılımcıların yaşantılarında dinin yerini, dinle kurdukları ilişkiyi, medya ve Türk halk dindarlığı bağlamlarında değerlendirmesi açısından önemlidir.

2. Araştırma Süreci

Türkiye’de izleyicilerin fetva aldıkları programlarda insanların sorularının, paylaşımlarının, ihtiyaçlarının ve görüşlerinin dinlenmesi, katılımcıların din ile ilişkilerini, dini nasıl tecrübe ettiklerini, zihin dünyalarındaki sorun alanlarını da araştırmayı gerekli kılmaktadır. Bu sebeple araştırma kapsamında dini tematik bir kanal olan Diyanet Televizyonunda yayınlanan *Diyanete Sorulım* programı ele alınmıştır. Programın, katılımcıların yönelttiği dini-toplumsal sorulara yer veren bir konseptte sahip olması, Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu üyelerinin sorulara yanıt vermesi sebebiyle din adamı imajının ve dini otorite algısının yüksek oluşu sebepleriyle *Diyanete Sorulım* programı örneklem olarak belirlenmiştir.

Araştırmanın en güncel verilerden oluşması ve bir sezon içerisindeki soruların çeşitliliğinin görülebilmesi için *Diyanete Sorulım* programının 2017-2018 yılları arası iki yayın dönemi örneklem olarak belirlenmiştir. Bu yayın döneminde yer alan 152 bölüm (1024 – 1176) içerisinde sistematik örnekleme ile elli bölüm seçilmiştir. Örneklemin 50 bölüm ile sınırlandırılması programda soruların benzer mahiyette olması, soruların tekrarlanması ve doyuma ulaşmasından ötürüdür. Zira tek bir programda bile benzer sorulara yer verilmişken 50 bölümlük bir örneklem seçilmesi, farklı soruların da gelme ihtimali göz önünde bulundurularak ve soru çeşitliliğini net bir şekilde görebilmek açısından anlamlıdır.

Sistematik örnekleme için öncelikle program sayıları 1’den 152’ye kadar kodlanmıştır. 1024. Bölüm = 1, 1025. Bölüm = 2, ... 1175. Bölüm = 151, 1176. Bölüm = 152 olarak kodlanmıştır. Buna göre örneklem birim sayısı $N = 152$, kararlaştırılan örneklem büyüklüğü *Diyanete Sorulım* programının elli bölümü olduğu için $n = 50$ ve sonuçta örneklem arttırma katsayısı / örnekleme aralığı ise 3.04’dür. Sistematik örneklemin başlama noktasının belirlenmesi için 1’den 10’a kadar rakamlar yazılarak kura çekilmiştir. 5 rakamı birimin başlayacağı yer olarak belirlenmiştir. Arttırma katsayısı / örnekleme aralığı 3 olduğu için (3,04 yuvarlanarak 3 kabul edilmiştir) 1028, 1031, 1034 ... ,1172, 1175 olarak kodlanan programlar örnekleme oluşturmuştur.

Seçilen örneklem içerisinde yer alan bölümlerde hiçbir soru kapsam dışı bırakılmamıştır. Soruların önce konuları belirlenmiş ardından da kategoriler içerisine yerleştirilmiştir. Tümevarım yöntemi ile programa gelen sorular önce kodlanarak konulara ayrılmış, daha sonra da kategorilere yerleştirilmiştir. Örneğin “Üç ayarın tamamında oruç tutmanın hükmü nedir?” sorusu “Oruç” konusu içerisine ve “İbadet” kategorisine yerleştirilmiştir.

Çalışmada *Diyanete Sorulım* programına yöneltilen sorular, araştırmacı tarafından önce yazıya dökülmüş, ardından kayda alınan sorular konularına, katılımcının cinsiyetlerine, hangi vasıta ile soruyu ilettiğine, göre kategorilerine ayrılmıştır.

Çalışmada nitel içerik çözümlemesi yapılmıştır. Programa yönlendirilen sorular, katılımcıların sosyal dünyada yaşadıkları dini kaygıları, dini yorumlama biçimleri, dini pratikleri nasıl gerçekleştirdikleri, dini bağlama dair kurdukları ilişki, deneyimler, pratik edilen uygulamalar ve dini anlamlandırma sürecini derinlemesine anlamak için betimsel nitel içerik çözümlemesi ile değerlendirilmiştir. Burada esas olan, sosyal gerçeklik içerisinde dinin insanları kuşatan yönü ve çözüm aradıkları dini hususların sosyolojik arka planıdır.

3. Diyanete Sorulım Programından Elde Edilen Bulgular

Diyanete Sorulım programının 2017 – 2018 yayın yılından seçilen elli bölümlük örnekleme toplamda 765 kişi, 1143 soru yöneltmiştir. Programa iletilen sorulardan ibadet, ekonomik hayat, aile, toplumsal yaşam, ilim, akaid (inanç), halk inanışları, sağlık, ahlak olmak üzere dokuz kategori oluşturulmuştur.

Diyanete Sorulım programına katılımcılar soru iletme maksatlarını da ifade etmişlerdir. Bunlara örnek olarak şu sorular sıralanabilir:

“...Bir bilgim var ama belki yanlıştır. Hocamdan duyarsak memnun olurum.” (Kadın, Manisa)

“Soracağım soruların çoğunu internetten bulabiliriz ama internette bir bilgi kirliliği olduğu için net sonuçlara ulaşamıyoruz...” (Erkek, Ankara)

“... Pek çok kimse ile görüştük ve inanılmaz bir bilgi kirliliği ile karşılaştık. Muska takmak caiz midir?” (Erkek, Erzurum)

“Üç erkek çocuğum var. Akika kurbanı hakkında bilgi almak istiyorum. Kesmem gerekir mi?” (Erkek, Sosyal Medya)

“Kişi, bu mevtaya hakkımı helal etmiyorum derse onun cenaze namazı kılınmaz diye sabah programında bir hoca söyledi. Sizde geçenlerde bu durumda cenaze namazı kılınır dediniz.” (Erkek, Ankara)

“Amca kızım var. Bazı hocalar evlilik yapılmaz diyorlar, doğru mudur?” (Erkek, Manisa)

Görüldüğü üzere katılımcılar bilgi eksikliğini gidermek, bilgi kirliliğinin yoğun olduğu konularda doğru bilgiye ulaşmak, dini argümanları ve dayanakları öğrenmek, emin olmadıkları, ihtilafli buldukları konularda uygulamaların doğruluğunu/yanlışlığını ve Diyanet’in kanaatini öğrenmek gibi maksatlarla programa soru yönelttiklerini beyan etmişlerdir.

Katılımcılar dini bilgi alma ihtiyacını karşılama, yaşantılarını İslam üzerine kurma, kendi dini inanç ve davranış kalıplarını paylaşarak doğrusunu öğrenme, yaşadıkları çevrede kafa karışıklığına sebep olan bilgileri teyit etme; içsel huzur, manevi rahatlama, güven duygusunu sağlama ve belirli konularda hassasiyetlerini vurgulayarak toplumsal yaşantıya katkı sağlama gibi amaçlarla programa soru yöneltmektedir. Bu hususlara ilişkin şu sorular dikkat çekicidir:

“Yedi yıl önce umreye gitmiştim. Vücudumda yaralar vardı. Gidince zemzemle duş al dediler. Sonra yanlış yapmışsın dediler, vicdan azabı hissediyorum.” (Kadın, Ankara)

“... Namaz kılariken içimden kötü şeyler geçiyor. Utanıyorum huzurda duramıyorum...” (Kadın, Sosyal Medya)

“On yıl önceki borcun enflasyondaki değerinin alınabileceğini söyledi hoca. Bu durum kafamızı karıştırdı. Faiz olmuyor mu acaba?” (Erkek, Sosyal Medya)

“... Apartmanda katlar arasında ev terliği ile girip çıkıyorlar. Bu benim kafamda büyük sorun. Çünkü ayakkabı çıkan yere ev terliğiyle geçip eve giriyorlar. Ve burada namaz kılınır mı?” (Kadın, Karaman)

“Şafi mezhebindeyim. Camiye gittiğimizde içimize şey geliyor. Acaba imam dört mezhebe göre abdestli midir?” (Erkek, Kahramanmaraş)

Özellikle katılımcılar tesettürü, modayı, engelli olma durumunu ve organ bağışını toplumda hassasiyet gösterilmesi gereken konular olarak ön plana çıkarmışlardır. Bunlara örnek olarak şu sorular verilebilir:

“Yapay kalp ile yaşıyorum. Organ bağışı haftasında hocalar camide konuya eğilmediler. Elimizden tutunuz, kalp bekliyoruz.” (Erkek, Hatay)

“Biz engelli insanlar ibadetlerimizi dışarda yaparken çok zorlanıyoruz. Bazı ho-

calar Cuma size farz değildir diyorlar. Vicdanen rahat değilim, kafam rahat değil. Camiye girerken çekiniyorum...” (Erkek, İstanbul)

“Bizim analarımız nasıl giyinirdi? Başına eşarp altına entari, palto giyerdi Şimdi ise başlarına yatak çarşafına benzer bir şey sarıyorlar. Alt tarafı nasıl dapdaracak bir pantolon. Hocam bir izah etsin.” (Erkek, Ankara)

Öte yandan katılımcılar tavsiye, nasihat, öğüt ve dua almak ve kendilerini teskin etmek için de programa başvurmuşlardır:

“Geçmişte işlediğimiz günahların hesabını nasıl vereceğiz? Hocamdan tavsiye istiyorum.” (Erkek, Diyarbakır)

“... Bu faiz yükünden kurtulmak istiyoruz ama ne yapabileceğimize karar veremedik. Öneriniz, hüküm ne olur?” (Erkek, Konya)

Katılımcılar programa canlı yayın telefon bağlantısı, internet ve sosyal medya kanallarını kullanarak ulaşımlardır.

Tablo 1. Katılımcıların Soru Yöneltilme Kanallarına Göre Soru Sayıları ve Dağılımı

Soru Sorma Kanalı	N	%
Canlı Yayın Telefon Bağlantısı	530	69
İnternet ve Sosyal Medya	235	31

Tablo 1’de görüldüğü üzere, örneklem olarak seçilen programlara katılımcıların % 69’u sorularını canlı yayın telefon bağlantısı yoluyla %31’i ise, internet ve sosyal medya yoluyla ulaştırmışlardır. Her ne kadar soru sormada yeni medya kanalları kullanılıyor olsa da cevap alma şekli geleneksel medya yoluyla yani televizyon aracılığıyla sürdürülmektedir.

Tablo 2. Katılımcıların Cinsiyetine Göre Soru Sayıları ve Dağılımı

Cinsiyet	N	%
Erkek	524	68
Kadın	207	27
Belirtilmeyen	25	3
İsmi vermek istemeyen	5	1
Erkek/Kadın	4	1

Programa soru yöneltenlerin %68’i erkek, %27’si kadın, cinsiyeti belirtilmeyen %3, ismini vermek istemeyen %1 ve erkek mi kadın mı olduğu tespit edilemeyen %1’dir. Programa erkekler, kadınlardan daha çok soru yöneltilmiştir. Loğusalık, doğum kontrolü, kadınların özel günleri, cinsellik gibi soruların tamamını da erkekler yöneltilmişlerdir. Bunlara örnek vermek gerekirse:

“Loğusalık kadını 40 gün dışarı çıkmaması gerekir mi?” (Erkek, Sosyal Medya)

“Hanımlar özel günlerinde camiye gidebilirler mi? kuran gidemez demiyor bir eczadır diyor.” (Erkek, Sosyal Medya)

“Kadınların adetleri kan gelmesinden mi başlar kahverengi lekenin gelmesinden mi?” (Erkek, Şanlıurfa)

Bu konularda programa soru yöneltilmekte kadınların çekimser davrandıkları ve mahremiyet eksensiz düşünerek sorularını erkekler aracılığıyla yöneltiltikleri düşünülebilir.

Katılımcılar sorularını iletirken mekânsal, bireysel ve enformasyon mahremiyetini kapsayan paylaşımlarda bulunmakta; özel hayatlarına dair ipuçları vermektedirler. Bunlara ilişkin şu sorular örnek verilebilir:

“Memleketimizde ceviz elma çoktur. Adam cevizi elmasını indiriyor, dibinde kalanı biz başaklıyoruz (topluyoruz). Meyvesini alırsak bunun günahı ne kadar?” (Erkek, Giresun)

“Kayınvalidemle beraber yaşıyorum. Ailemin gelmesini istemiyor ve evden bir şey gıda olsun -ne olursa olsun- ne bu evden çıkacak ne aileden gelecek, hakkımı haram ederim diyor. Böyle bir hakkı var mıdır?” (Kadın, Bursa)

“Eşim çok iyi bir insan, bize de çok güzel davranıyor ama hiçbir şekilde istişare yapmıyor, benimle özellikle. Borcunu, alacağını hiçbir şekilde bilmiyorum. Ben de üzülüyorum eşimin biraz üzerine gidiyorum. Günaha giriyor muyum?” (Kadın, Düzce)

“...Yatalak kaldı annem ve ben baktım erkek olarak. Temizliğini ben yaptım. Düşündükçe yanlış bir şey mi yaptım acaba diye aklıma geliyor, uygulanıyorum. Bunun dini sorumluluğu var mı?” (Erkek, İstanbul)

“... Çok canım sıkıldığı, çok canım yandığı için Allah'ım o günahı (kürtajı) işlemeyim ama sen (bebeği) al, ölsün diye çok dua ediyorum. Bu dinen uygun mudur, günah mıdır?” (Kadın, Elazığ)

Ferdi, içsel, deruni bilgilerin paylaşıldığı, özel alanı oluşturan bilgiler de programda paylaşılmaktadır. Katılımcılar programda yaşam öykülerini anlatmakta, başlarına gelen hadiseleri, insan ilişkilerini, öfke, hırs, önyargı, haset, kin, duygusal şiddet, vicdan azabı, haksızlık ve adaletsizlik gibi çatışmaları da kapsayan anlatımlarda bulunmaktadır. Örneğin:

“Altı ay önce bir yaşında bebeğim kaybettim. Aklıma gelince uygulanıyorum, ağlıyorum. Benim gözyaşlarım isyana girer mi? Dilimle bir şeyler konuşmuyorum ama gözyaşlarım akıyor.” (Kadın, Adana)

“Eşim bir yakınına iş verdi, bizi yüz milyara yakın dolandırdı. Bela okumuyorum ama beddua ediyorum. Bunun bana nasıl döneceğini soruyorum.” (Kadın, Samsun)

“Birisinin bize yaptığı haksızlığı veya kırgınlığımızı dertleşme maksatlı anlatmak dedikodu sayılır mı?” (Kadın, Kütahya)

“Eşimle kavga ettiğimde annem: “Eğer barışırsan sana hakkımı helal etmem, cenazeme de çağırmam” dedi. Şuan gidip geliyorum aileme. O sinirle söylenen şey ne kadar geçerli?” (Kadın, Şanlıurfa)

“Babam kanser hastasıydı, yeni kaybettik. Bir başka hanımla ilişkisi vardı. Annem hastalık evresinde bütün bakımlarını yaptı. Bunu öğrendikten sonra annem gece gündüz hakkını helal etmiyor. Babam öbür dünyada ne halledir?” (Erkek, Sosyal Medya)

“Benim annem öleli dört sene oldu. Erkek kardeşimle ablama vasiyet etti. “Evlendiği sürece kirayı o alacak ve o oturacak” diye. Ben vicdan azabı çekiyorum acaba ablamla, erkek kardeşimin de hakkını yiyor muyum diye.” (Erkek, İstanbul)

“Ben hakkımı helal etmiyorum canımı yakanlar için. Günahkar olabilir miyim? Etmediğim insanlar için sağ veya ölümlerin öbür dünyadaki durumlarını merak ediyorum?” (Kadın, Kocaeli)

“İnsan pek çok hata yapıyor. İnsanın geçmişi hayatını bırakmıyorsa, önüne çıkıyorsa, bu hayattan da artık bıkmışsa insan kendine bir zarar verirse Allah onu affeder mi?” (Erkek, Antalya)

Zaman zaman ahlaki sorun alanları ve yozlaşmalar deşifre olmakta; hatalar ve günahlar itiraf edilebilmektedir. Böylece bireyleri mahremiyet sınırları içerisinde ele anlamak mümkün olmaktadır. Katılımcıların bu konuda şu soruları çarpıcıdır:

“Bile bile zina yapmak günah mıdır? Bunun günahı ne şekilde olur?” (Erkek, Adana)

“İnternette patronun aracını yemiş altı bine sattım, yetmiş beş bin verdim. Patronun haberi yok, vebali nedir?” (Erkek, İstanbul)

“Yaptığımız görev esnasında hakkımız olmayan şeyleri yedik ya da kullandık.

Bununla ilgili kul hakkı var muhakkak. Bunun için nereye yardım yapabilirim.” (Erkek, İstanbul)

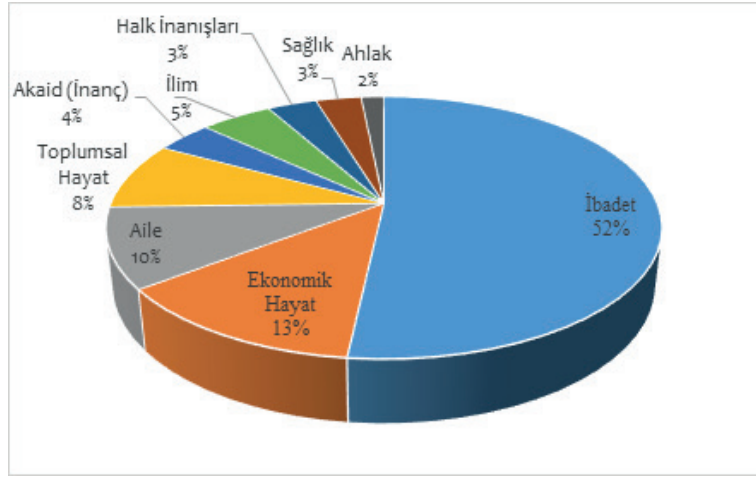
“Kadınlara bazen çok aşırı küfürler ediliyor. Bu da nikâhı düşürür mü?” (Erkek, Erzurum)

“Bir ay önce eşimden ayrıldım. Aslında bir nevi acele işe şeytan karışır misali şeytana uyararak böyle bir karar aldık, günaha girdik. Bunun pişmanlığını yaşıyorum. Eşimi de ikna etmeye çalışıyorum, onun sıkıntısını yaşıyorum. Ne yapmam gerekir?” (Erkek, Ankara)

Programda yaşanan ortam, çevre ve şehre dair de bilgiler verilmiştir. Sınırlı sayıda da olsa telefon bağlantısı ve sosyal medyadan soru ileten katılımcılardan bir kısmı şehir bilgisi paylaşmamıştır. Bu bağlamda zekat konusunda altın, mücevherat miktarından bahseden bir katılımcıdan hırsızlığa sebebiyet vermemesi için ayrıntılı mekân bilgisi paylaşmaması istenmiştir.

Diğer taraftan programı izleyenler de, katılımcıların mahremiyet alanına dahil olmaktadır. Bu açıdan program, özel alanın medya yoluyla kamuya mal olması ve olumsuz örneklerin görünürlük kazanması riskini de barındırmaktadır.

Grafik 1. Diyanete Sorulım Programına Yöneltilen Soruların Kategorileri

Diyanete Sorulım programına yöneltilen sorular ibadet, ekonomik hayat, aile, toplumsal yaşam, akaid (inanç), ilim, halk inanışları, sağlık ve ahlak şeklinde kategorilere ayrılmıştır. Grafik 1’de görüldüğü üzere programa gelen 1143 sorunun 590’ı (%52) ibadetler, 147’si (%13) ekonomik hayat, 113’ü (%10) aile, 95’i (%8) toplumsal hayat, 57’si (%5) ilim, 48’i (%4) akaid (inanç), 39’u (%3) halk inanışları, 36 soru %2 ile sağlık hakkında ve 18 soru %2 ile ahlak kategorisinde gelmiştir.

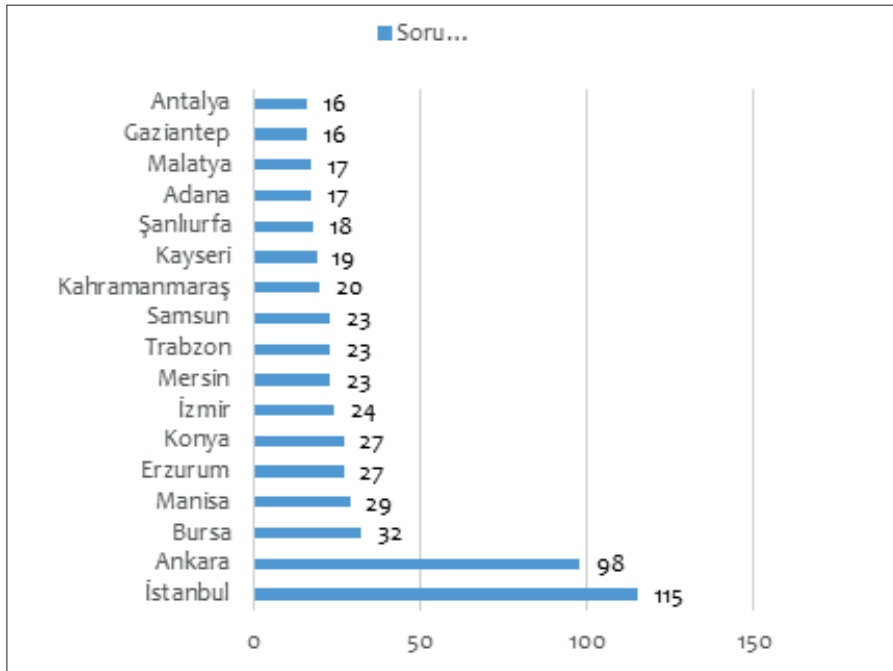
Tablo 3. Program Sorularının Bölgelere Göre Dağılımı

Bölge	N
Marmara Bölgesi	203
İç Anadolu Bölgesi	200
Karadeniz Bölgesi	124
Ege Bölgesi	105
Akdeniz Bölgesi	102
Doğu Anadolu	96
Güneydoğu Anadolu	57
Toplam	887

Diyanete Sorulım programına Türkiye'nin her bölgesinden toplamda 887 soru (sosyal medya soruları ve şehirlerin belirtilmediği sorular çıkarıldığında) gelmiştir. En çok soru Marmara Bölgesi'nden, en az soru ise Güneydoğu Anadolu bölgesinden gelmiştir. Marmara Bölgesinde nüfusunun fazla olması, eğitim seviyesinin nispeten yüksek olması ve medya organları yoluyla dini bilgi edinme eğiliminin yüksek olması gibi sebeplerle çok soru gelmiş olabilir. Güneydoğu Anadolu bölgesinde ise nüfus yoğunluğunun az oluşu, programdan haberdar olmama ve dini bilgiye ulaşmada farklı kanalların tercih edilmesi, az soru sorulmasının sebepleri olabilir.

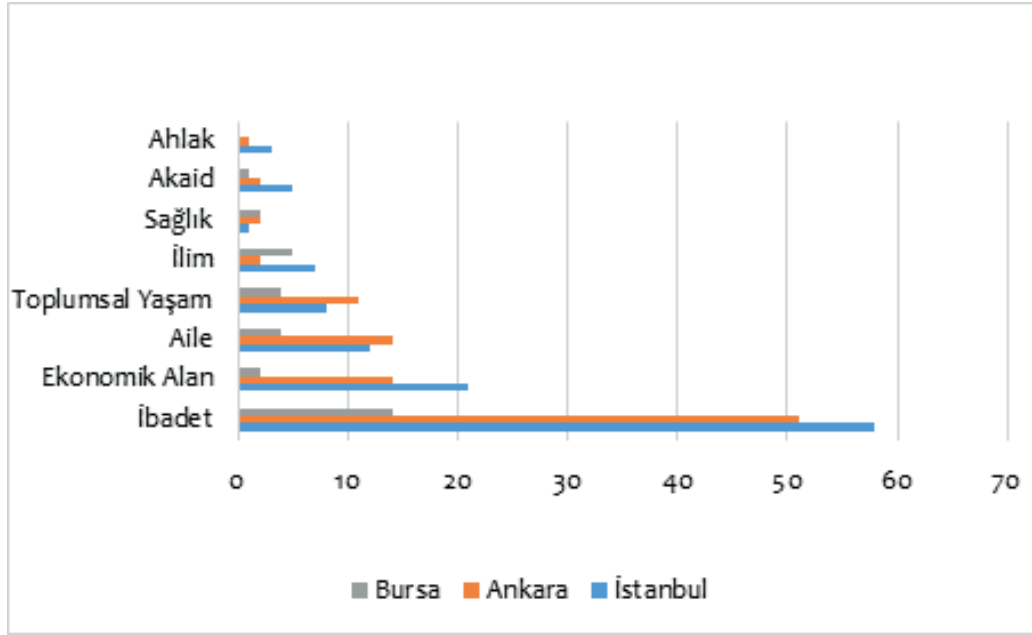
İstanbul, Ankara, Bursa gibi büyük şehirler başta olmak üzere toplamda 75 şehirden *Diyanete Sorulım* programına soru iletilmiştir. Türkiye'nin neredeyse bütün şehirlerinden soru alınması, toplum tarafından dini bilgi almada *Diyanete Sorulım* programının bir başvuru kaynağı olduğunu, her bölgeden bireyler tarafından takip ve istifade edildiğini göstermektedir. Buradan hareketle *Diyanete Sorulım* programının, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın medya organı aracılığıyla Türkiye'nin neredeyse tamamına hitap ettiği söylenebilir.

Grafik 2. *Diyanete Sorulım* Programına Katılımcıların En Çok Soru Yöneltildiği Şehirler

Grafik 2’de görüldüğü üzere programa en çok soru İstanbul (115), Ankara (98), Bursa (32), Manisa (29), Erzurum (27), Konya (27) ve İzmir (27) illerinden yöneltilmiştir. Soruların yoğunlukla büyük illerden gelmesi, gündelik yaşamda karşılaşılan problemlere dair bilgi alma ihtiyacının büyük şehirlerde daha çok hissedildiğine işaret edebilir. Ayrıca büyük şehirlerde Diyanet İşleri Başkanlığı’nın medya kanalını takip eden, *Diyanete Soralım* programından faydalanan kişi sayısının da diğer şehirlere göre daha yüksek olduğu söylenebilir.

Grafik 3. Diyanete Soralım Programına En Çok Soru Gelen Üç Şehirde Konu Dağılımları

Grafik 3’e göre, *Diyanete Soralım* programına en çok soru ileten üç şehir İstanbul, Ankara ve Bursa’dır. Şehirlerin kendi dinamiklerine göre, iletilen soru konu kategorilerinde farklılıklar olduğu tespit edilmiştir. Üç şehirde de en çok soru, ibadet kategorisinde (İstanbul’dan 58, Ankara’dan 51, Bursa’dan 14) gelmiştir. Buna göre, kentlerde bireylerin zihnini en çok meşgul eden ve en çok odaklandıkları konunun ibadetler olduğu söylenebilir.

Grafik 3’e bakıldığında İstanbul’da sırayla en çok ibadet (58), ekonomi (21) ve aile (12) kategorilerinde sorular sorulmuştur. İstanbul sanayi, ticaret, tarım ve pek çok iktisadi kuruluşun merkezi olması dolayısıyla ekonominin canlı olduğu bir şehirdir. Katılımcılar banka ve faiz uygulamalarına yönelik soruların yanı sıra iş ve ticaret hayatında karşılaştıkları durumları da sormuştur. Bunlara şu sorular örnek verilebilir:

“Katalog satışları yapıyoruz bilirsiniz. Yalnız üye sağlayıp kazanç yapınca caiz değilmiş?” (Kadın, İstanbul)

“Haksız yere işten çıkarılmanın durumu nedir?” (Kadın, İstanbul)

“TL olarak verilen borç geri ödenirken alacaklının TL bazında zarara uğradığı oranda gecikme bedeli alması caiz olur mu?” (Erkek, İstanbul)

“Ben nakışçıyım. Zamanında ben bir müşteriye bir iş yapmıştım. Almam gereken paranın iki katını bırakmış. Müşteriye ulaştım durumu izah ettim. Kalan ücreti ne yapabilirim?” (Erkek, İstanbul)

“Mesela bir mal verdim, o adam bana belirli bir kaparo veriyor. Malı verdiğim kişi cayarsa ne olur? Ona göre söz verdim karşı kişiye...” (Erkek, İstanbul)

“Galeri faizle işleten bir bankayla çalışıyor. Biz bu bankaya para öduyoruz. Doğru mudur?” (Erkek, İstanbul)

İstanbul (115 soru) ve Ankara (98 soru) arasında çok soru farkı olmamasına rağmen iktisadi hayatın İstanbul merkezli olarak yürütülmesi, İstanbul'da ekonomi kategorisinde daha çok soru sorulmasını açıklamaktadır.

Grafik 3'te görüldüğü üzere, Ankara'da ekonomi ve aile kategorisinde eşit sayıda soru (14 soru) gelmiştir. Bu da ekonomik yaşantının Ankara'da aile kadar irdelendiğini gösterebilir. Bursa'da ise ibadetten sonra (14) en çok ilim kategorisinde soru (5) sorulmuştur. Şehre bağlı olarak burada ibadet ve dini bilgi eksensli bir kent dindarlığının yaşandığı söylenebilir.

“İlim öğrendiğimiz hocanın arkasından onu eleştirmek doğru mudur?” (Erkek, Bursa)

“Kuran'da adı geçmeyen peygamberlerin adları neler?” (Kadın, Bursa)

Netice itibariyle şehrin dinamikleri, insanların dini yaşantısını şekillendirmekte ve dini sorularda farklılaşmayı sağlamaktadır.

Özellikle şehirlerde bireyselleşmenin ve özgürlük algısının artması, kültürel ve geleneksel kodların zayıflaması bireysel dindarlığı beslemektedir. Teknoloji, yenilikler ve bilimle her geçen gün rasyonalize olan toplumun dinle olan ilişkisinde bireysel dindarlığa yönelim göze çarpmaktadır. Buna *Diyanete Sorulmuş Sorular* kitabının tarikat ve cemaatlere karşı nispeten olumsuz bir bakış açısının olması, bu tarz dini örgütlü yapıların gerekliliğini sorgulamaları, hatta mezheplere bile ihtiyaç duymalarına yönelik ifadeleri örnek gösterilebilir:

“Namazımızı kılıyoruz, orucumuzu tutuyoruz ama tarikata bağlanırsanız daha makbul diyorlar. Babam “Kur'an'ımız var, Peygamberimiz var, Allah'a inancımız var bize yeter” diyor.” (Kadın, Karabük)

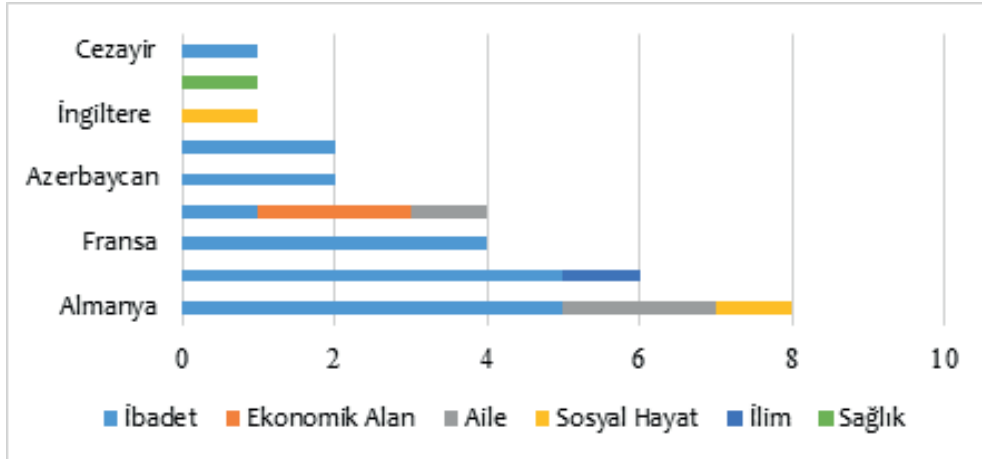
“Kuran, sünnet var, yaşantımızda mezhebin gerekliliği nedir?” (Erkek, İstanbul)

“Hanım kuran öğreniyor ama ben rica ediyorum namaz kılmıyor.” (Erkek, Ankara)

Dini örgütlü yapıların (cemaat ve tarikatların) ve mezheplerin gerekliliği hakkında örneklerde görüldüğü üzere sorgulama yapan katılımcılar, Kur'an ve Sünneti dini yaşamak için yeterli görmektedir. Neticede bu, katılımcıların bireysel dindarlık eğiliminde olduklarına işaret edebilir.

Programı hiç soru iletmeyen Kars, Hakkari, Siirt şehirlerinin yanı sıra Bilecik, Bartın, Muğla, Amasya, Kırşehir, Nevşehir ve Tunceli gibi yalnızca bir sorunun iletildiği şehirler bulunmaktadır. Buralarda dini hayatın seyri ve alternatif dini bilgi edinme kanallarının ayrı bir araştırma konusu olup değerlendirilmesi gerekmektedir.

Grafik 4. Konularına Göre Yurt Dışından Gelen Soru Sayıları

Yurt dışından vatandaşlar Almanya, İtalya, Fransa, İsviçre, Azerbaycan, Avusturya, İngiltere, Bulgaristan ve Cezayir olmak üzere 9 ülkeden sorularını ulaştırmışlardır. Programa ulaştırılan yurt dışı soruları ibadet kategorisinde yoğunlaşmakla beraber ekonomik hayat, aile, sosyal hayat, ilim ve sağlık üzerine de sorular iletilmiştir.

Katılımcılar yaşadıkları ülkelerde yerleşik çalışma sisteminin ve ana dilin farklı olmasının kendi ibadet yaşantılarındaki etkilerini sorgulamaktadırlar. Namaz vakitlerinin sabitlenmesi, hutbenin farklı dillerde okunması bunlara örnektir:

“Ben Fransa’da çalışıyorum. Bizim hutbede okuduktan sonra bir arkadaş Fransızcaya çeviriyor. Bunun bir şeyi var mı?” (Erkek, Fransa)

“İtalya’da bazı camilerde Cuma vakti yaz-kış sabitlenmiş durumda. Cuma namazı için özel bir şekilde vakit girmeden kılabilir miyiz bizde onlar gibi.” (Erkek, İtalya)

Diğer taraftan, iletilen sorulardan hareketle yurtdışında ekonomik anlamda refah düzeyinin yüksek olduğu görülmektedir:

“Benim bir oğlum üç kızım var. Mesela benim sekiz, dokuz dairem olsa ben bunları nasıl eşit bir şekilde İslam’a göre paylaşırabilirim?” (Kadın, Sosyal Medya)

Faiz, kredi, miras paylaşımı, hibe gibi uygulamalarda katılımcıların hassasiyet gösterdikleri ve İslam hukukuna riayet etmeye çalıştıkları söylenebilir. Bu sorular şu şekildedir:

“Krediyle ev almak kesinlikle yasak mı?” (Kadın, İsviçre)

“Miras olarak büyük bir yekûn var. Tamamı şarap imalatından gelmiş. Bir Müslüman bunları nasıl temizler?” (Erkek, İsviçre)

Yurt dışı sorularında dikkat çeken bir diğer husus da, İslam’a ve Müslümanlara karşı geliştirilen olumsuz tutumlardır:

“Yurtdışında kiraların çok yükselmesinden ve gayrimüslimlerin bundan çıkar sağlayıp Müslümanlara karşı öfke, yabancılaşmalarından dolayı bazı fetvalara dayanarak ev almak için kredi çektim. Doğru mu yaptım?” (Erkek, Sosyal Medya)

Diyanete Sorulm programının genel katılımcı/izleyici kitlesinin ilettiği sorulardan temel dini bilgilerinin oldukça zayıf olduğu görülmektedir. Çoğu soru, yanıtı temel dini kaynaklarda yahut ilmiyelerde kolayca bulunabilecek türdedir. Örneğin;

“Oruç fidyesi nasıl ödenir?” (Erkek, Konya)

“Dini nikahı biraz açabilir misiniz?” (Erkek, Manisa)

“Sehiv secdesini sormak istiyorum.” (Kadın, Eskişehir)

“Hacamat yaptırmak sevap mı? Peygamberimiz yaptırmış mı?” (Kadın, Denizli)

Özellikle ilim kategorisinde yöneltilen sorular, katılımcıların temel düzeyde İslami ilimlere dair bilgilenme ihtiyacında olduğunu açıkça göstermektedir. Bir soruyla örneklendirilecek olursa:

“Mezheplerdeki farklılıklar nereden gelmektedir? Yani bir mezhep doğru yaparken, bir mezhep yanlış mı yapmaktadır?” (Erkek, Tokat)

Bu ve önceki sorular bireylerin dini ilimlerle kendilerini geliştiremediklerine, izleyici profiline dini bilgi yönünden zayıf olduğuna, dini bilgileri içselleştiremediklerine ve gelişmeye açık olmadıklarına işaret edebilir. Buradan yola çıkarak katılımcıların kitabi bir dindarlık eğiliminde olmadıkları ifade edilebilir.

Katılımcılar daha çok sözlü aktarım, kültürel bellek ve hafıza zincirine dayalı bir dindarlık ortaya koymaktadır. Örneğin katılımcılar komşu, tanıdık, akraba, hoca gibi yakın çevrelerinde iletişimde oldukları kimselerden öğrendiklerini sormakta, karşılaştıkları farklı dini uygulama ve anlayış farklılıklarını sorgulamaktadır. Örneğin:

“Duyduğumuz bir şey kafamı karıştırdı. Bazı hocalar ayakların mesh edileceğini söylüyor. Hatta bunlar abdest konusunda doktora tezleri yapmış derecede insanlar

ve kardeşim ikna olmuş, ayağını mesh ediyor.” (Kadın, Sosyal Medya)

“Gençken kalıcı dövme yaptırdık. Şimdi pişmanım. Abdest kabul olmuyor diyorlar. Ne yapalım?” (Erkek, Sosyal Medya)

Bu sorulardan de yola çıkarak katılımcıların edindikleri dini bilgilerin, sözlü gelenek doğrultusunda toplumsal yaşamda aktif rol oynamaya devam ettiği fakat dini bir otoriteden teyit edilme ihtiyacının da hissedildiği söylenebilir. Bununla birlikte katılımcılar yeni medyada karşılaştıkları din adamlarının anlatılarını paylaşmakta, kaynağı belirtilmeden sosyal medyada paylaşılan dini içeriklerin aslını öğrenmeye çalışmaktadırlar. Örneğin:

“Görsel medyada bir hadise rast geldim. Peygamber Efendimiz buyuruyor: “Kıyamet günü şefaatin ümmetinden kebir günah işleyenlere.” Peygamberimiz günahkârlara şefaate edecek mi?” (Erkek, Van)

Programda sıkça sorulan, tekrar eden sorular yer almaktadır. Katılımcılar defalarca yanıt verilen benzer durumlara ilişkin sorular iletmektedir:

“Sehiv secdesini sormak istiyorum. Ben ettehiyyatüden sonra yapıyorum. Bu doğru mu?” (Kadın, Eskişehir)

“Sehiv secdesi yapıyoruz ya bunu ettehiyyatüyü okuyup mu yapacağız?” (Erkek, Bolu)

“Sehiv secdesinde sağa sola selam verildikten sonra mı secdeye gidilecek yoksa sağa verildikten sonra mı sehiv secdesi yapılır?” (Erkek, İstanbul)

Soruların büyük bir kısmını orta yaş ve üzeri bireyler yöneltmiş; az sayıda da olsa çocuklar ve ergenlerden de soru gelmiştir. Genç ve yetişkinlerin odağında aile, ekonomik hayat, sağlık (çocuk sahibi olma), toplumsal hayat yer almaktadır. Çocukların sordukları sorular ise sosyal yaşama ilişkindir. Örneğin:

“Apartmanda kedi beslemek istiyorum. Büyüklerimin izni yok, uygun olur mu?” (Kız, Sosyal Medya, 10 yaşında)

“11 yaşındayım. İstakoz, sushi gibi ürünleri tatmak istiyorum. Acaba bu ürünler caiz mi?” (Kız, Ankara, 11 yaşında)

Türk halk dindarlığına uygun olarak yaş ile birlikte dini bilgi alma ihtiyacının arttığı söylenebilir. Katılımcıların soruları, büyük oranda ibadet odaklı (toplam 590 soru) ve güncel dini meselelere dairdir. Öte yandan hayatın her alanına dair soru sorulması, dinin yalnızca ibadet merkezli olarak yaşanmadığını; katılımcıların toplumsal hayata dair de dini, ahlaki sorumluluk hissettiklerini göstermektedir. Özellikle ibadete ilişkin sorularda ibadetin manevi yönünden ziyade pratik ve uygulamadaki şekilsel boyutu bütün teferruatlarıyla sorulmuştur. Örneğin:

“Kâbe’de bu sene de sıkıntı var acaba otelden ihramı giysek de tavaf yapsak olur mu?” (Erkek, Antalya)

“Say yaparken ayakkabıyla, terlikle yapılır mı?” (Erkek, Erzurum)

Görüldüğü üzere, katılımcıların ibadet yaşantısında Türk halk dindarlığına uygun olarak şekilsel, yüzeysel bir dindarlık sergilediklerini göstermektedir.

Katılımcılardan yaşlıların odak noktası büyük oranda ibadet yaşantısı olup en çok fiziksel zorluklar, vesvese ve unutkanlık üzerine programa başvurumaktadırlar:

“Babam umreye gitmişti. İhramdan çıkmadan saçını kesmeyi unutmuş. Kurban kesmesi söylenilmiş. Bunun bir süresi var mı? Yaş itibariyle biraz unutkanlığı var.” (Kadın, Kahramanmaraş)

“Babaannem yatalak. Abdestsiz namaz kılıyor. Kabul olur mu?” (Erkek, Sosyal Medya)

Yaşlı, hasta ve engelli bireylerin ibadet yaşantılarında özenli oldukları, fiziksel güçlükleri olsa da ibadetlerine devam ettikleri görülmektedir.

Katılımcıların geçmişte aksattıkları ve yerine getiremedikleri ibadetlerden, olumsuz ahlaki davranışlardan ve kul haklarından ileriki yaşlarda pişman oldukları; bu sebeple özellikle ibadetlerin kazalarını yapmak suretiyle bir tür telafi dindarlığı geliştirdikleri söylenebilir.

“Çift niyet namaz kılıyorum. On beş yıldır bu şekilde kılıyorum. Kazaların yerine geçer mi?” (Kadın, Ankara)

“Uzun bir süredir kaza namazı kılıyorum, yirmi seneye yakın...” (Erkek, Çankırı)

“Kaza namazlarımı hesapladım ve kılmak istiyorum. Kazaları sünnet namazların yerime kılabilir miyim?” (Erkek, Sosyal Medya)

“Bizim burada biri ölünce namaz borcu, oruç borcu diye bir altı üstü var. Altı üstünde kalp krizinden ölse bile beş, altı milyar tutar. Bu dinde var mı yok mu?” (Kadın, Antalya)

Bu katılımcıların dine dair zihinlerindeki problem alanı, ibadetleri tekrar yerine getirmek suretiyle (namaz, oruç vb.) telafi etmektir.

Cami cemaatiyle ilgili soruların büyük bir kısmını erkekler yöneltmişlerdir. Sorular Cuma namazı, hutbe, camide kılınan vakit namazları ve imamların uygulamalarını kapsamaktadır. Örneğin:

“İmam direk farzı terk ederek rükû yapmadan hıphızlı, rükûsuz namaz kılıyorsa bu adama güvenerek farzda arkasında namaz kılabilir miyiz?” (Erkek, Kayseri)

“Dört hak mezhep dışından birinin arkasında namaz kılınır mı?” (Erkek, Manisa)

“Bazı ilahiyatçılar diyorlar ki mevcut imam hatiplerin arkasında namaz kılınmaz çünkü onlar ücrete tabidir?” (Erkek, Sosyal Medya)

“Suriyeli kardeşlerimiz buraya muhacir olarak gelmişler. Hürmet, saygı diyoruz bunlar sünnete itibar göstermiyorlar. Bunlar görevli olduğu zaman bize namaz kıldırıyorlar, sünnet namazı kılmıyorlar. Hafızdırlar, Kur’an’ı ezbere biliyorlar. Cemaatimizde dedikodu oluyor. Sonra hafız olmayanlar kalkıp namazı kıldırıyorlar. Namaz kıldırmanın vebali nedir?” (Erkek, Mersin)

“Şafiyim. Sabah namazının son rekâtında kunut duası okuyoruz. Tüm alimler (kunut duası) okunmadığı zaman sehiv secdesi yapmak gerekir diyorlar. Hanefi imamlara soruyorum bir şey olmaz diyorlar.” (Erkek, Mersin)

İmamların kişisel özelliklerinin cemaatin değerleriyle uyuşmaması, imamların mesleki yeterliliklerindeki eksiklikler, imamların cemaatten farklı mezhepte olmaları, cemaatteki bireyler arasındaki farklılıkların (yaşlı, genç, engelli, Suriyeli) zenginlik olarak görülememesi ve anlaşmazlıkların çözümlenememesi, İslam üst çatısı altında bütünleşmeyi engellediği gibi cami cemaatinde kırılmalara ve cemaat ruhunun zedelenmesine sebep olmaktadır. Örneğin farklı mezhepler cami cemaatinde bulunan katılımcıların sosyal ilişkilerini ve ibadet yaşantısını etkilemektedir. İmamın Şafii, cemaatin Hanefi olması yahut cemaatin Şafii, imamın Hanefi olması sorun olarak görülmüş; imam kendileriyle aynı mezhepten değil ise ibadetin sıhhatine şüpheyle yaklaşılmıştır. Bu da mezhebi bağlılığın, cemaatin bütünleşmesinin önünde bir engel olduğunu ve toplumda bireyler arasında örtük bir şekilde çatışmaya sebep olduğunu göstermektedir.

Diyanete Sorulm programında toplumsal hayattaki ekonomi pratiğinin karşılığı da görülmüştür. Ekonomi ile ilgili sorular ekseriyetle büyük şehirlerden gelmiş olup daha çok erkek katılımcılar tarafından sorulmuştur. Banka ile ticaret, paranın çalıştırılması, alım satım akdi, borç, yatırım, emeklilik, sigorta gibi konularda katılımcıların net bilgisinin olmadığı ve fıkhı uygun olmayan şekillerde uygulamalarda buldukları görülmektedir. Örneğin:

“Ben tüpçülük yapıyorum. Birisi geldi “Bana borç ver” dedi. “Benim o kadar param yok ama sana yüz tane tüpümü vereyim” dedim. Bu şekilde yaptığımızda beş bin vermiş, sekiz bin almış oluyorum.” (Erkek, Bilecik)

“Bizim başımıza bela olan bir durum var. Şimdi bir insan bir tefeciye varıp para almıyor ama taksitle mesela bir arabayı on beş liraya alıyor, peşin parayla on liraya aynı kişiye satıyor.” (Erkek, Niğde)

“Bir firmamız var, finans kurumundan fon kullandık. Birkaç taksitini ödeyemedik bu fonun. Yapılandırılm dediler ve üzerine yapılandırma konularak yapılandırıldılar. Bu faiz oluyor mu?” (Erkek, Ankara)

Sorulan sorular fıkha uygun hareket edilmediğini ekonomi alanında fıkıh ile realitenin çatışma içerisinde olduğunu göstermektedir. Bireylerin ticari hayatlarında dini kaygıları olsa da bilinçsiz olarak fıkha uygun olmayan uygulamaları gerçekleştirdikleri anlaşılmaktadır.

Katılımcıların sorularından yola çıkarak ailede de çeşitli kırılmalar olduğu söylenebilir. Örneğin:

“Altı yaşında kız kardeşimin yanına geldim. Beni büyüttü, Huzur evine koymak istedik onu. “Hakkımı helal etmem” dedi. Bende hakkı var mıdır?” (Kadın, Bursa)

“İki buçuk yıl oldu eşimden ayrılılı. İki çocuğumun velayeti bende. Kız çocuğum annesini geri istiyor. Yeniden evlenebilir miyiz?” (Erkek, Kocaeli)

“Eşimle anlaşmalı olarak ayrıldık. Şu an aynı evde oturuyoruz. Biz nikâhımızı tazeleyebilir miyiz ya da ne yapmamız gerekir?” (Kadın, Adana)

“Eşimin ailesiyle bazı sıkıntılar yaşadık. Ben onları affetmek istemiyorum. Günaha giriyor muyum?” (Kadın, İstanbul)

Katılımcıların aktardığı kadarıyla aile büyüklerinin huzurevine yerleştirilmek istenmesi, aldatmaların ve evlilik dışı birlikteliklerin yaşanması, boşanmaların fevri ve hızlı bir şekilde gerçekleşmesi, boşandıktan sonra nikâhsız beraber yaşanmaya devam edilmesi, aile büyükleriyle iletişimin ve bağların koparılmak istenmesi, mirasta hakkaniyetin korunmaması, aile kurumunun bireylerin psikolojik, duygusal doyum ve tatmini konusundaki durumu hakkında soru işaretleri ortaya çıkartmaktadır.

Katılımcıların bir kısmının toplumsal hayatta ilişkilerini kişilerin iman ve amel durumuna göre inşa ettikleri, bireylerin muamelata aykırı, olumsuz amelleri olduğunda onlarla ilişkilerini sürdürmekten kaçındıkları; böylece dini bir yaşam sürdürmemenin bireylerin dışlanmasına yol açtığı söylenebilir. Kredi alarak ev sahibi olan komşuya, faizle araç satın alan iş arkadaşıyla sosyal ilişkilerin kesilmek istenmesi örnek olarak verilebilir. Benzer şekilde bazı katılımcılar tarafından din dışı olduğu yahut fıkha uymadığı gerekçesiyle “oy kullanma”ya ve “kanun”lara olumsuz bakılmaktadır. Bu düşüncelerin Selefî gruplar vasıtasıyla halk arasında görünürlük kazandığı yahut onlarla etkileşimle yaygınlık kazandığı düşünülebilir.

Çalışmada akaid (inanç) hususunda, tipik Türk halk dindarlığına uygun olarak derin teolojik sorulara rastlanmamakta; bununla birlikte gaybi bilginin önemsendiği görülmektedir. Gaybi bilginin hala insanlarda merak uyandırdığı; fal, sihir, kurşun dökme gibi pratiklere rastlandığı, cin, şeytan gibi varlıkların sorgulandığı görülmektedir. Örneğin:

“Kurşun dökülse nazara faydası olur diyorlar. Bunun batıl mı şey mi bilemediğimiz için soralım dedik.” (Erkek, Tokat)

“Fala baktırmanın bir günahı var mı acaba? Baktırıyorum ben bazen de.” (Kadın, Adana)

“Komşumun eşi, çöp topluyor. Hocaya, doktora getirdiler. Cin sahiplenmiş diyorlar. Böyle bir şey var mı?” (Erkek, Rize)

“Kurşun dökme”, “fal” gibi inanç kalıplarının, geçmişte senkretik olarak halk dindarlığına dâhil olduğu için varlığını modern dönemde de sürdürdüğü görülmektedir.

“Bir buçuk yıllık evliyiz. Eşimin dedesi seksen küsur yaşında. Ayetler okuyup gözle-rini kapayıp bir kız çocuğunuz olacak diyor. Başkalarına da başka şekillerde söylü-yor. Gaybı Allahtan başkası bilemez. İnanmalı mıyız?” (Erkek, Manisa)

“Bir insanın kaderi doğmadan mı yazılmış yoksa evleneceği kişiye karar verdikten sonra mı belli oluyor?” (Kadın, Elazığ)

İlaveten gaybi bilgi, kader ve gelecektekilerden haber verme gibi insanın nüfuz edeme-diği konular da katılımcılar tarafından irdelenmektedir.

Katılımcılar dini yaşantılarında sevap, günah, helal, haram, ahiret, cennet ve cehennem odaklı olarak eylemlerin sonuçlarına bakmakta ve eylemlerinin karşılıkları üzerinden mükafat ve cezalandırmaya dayanan bir dindarlık ortaya koymaktadırlar. Katılımcıların sorularına bakılacak olursa:

“Bir kimse Müslüman olarak günahları fazla gelip de cehenneme giderse mutlaka oradan çıkıp cennete girecek midir?” (Erkek, Sosyal Medya)

“Hadisi şerifte kapalı açıkların cennete giremeyeceği, cennetin kokusunu alamaya-cağı buyurulmakta. Hala etkisi altındayım.” (Erkek, Sosyal Medya)

“İntihar edenlerin mahşere kadar kabir azabı çektikleri söyleniyor. Babam intihar etti. Öğrenmek istiyorum.” (Erkek, Şırnak)

“Rüşvetle ilgili bir açıklama yapmışsınız. İnsan böyle bir hata ettiyse bundan töv-be ettiyse yine de cehennemde midir?” (Kadın, Karaman)

“Benim çocuk vefat etti, hastalandı. Onun şehitliğini soracağım.” (Erkek, İstanbul)

“Tarikat mensubu arkadaşlar diyor: “Peygamberimiz kıyamet günü herkese şefaaf edecek. Onun şefaaf etmedikleri cennete giremeyecek.” (Erkek, İstanbul)

Ahiretteki ödüllendirilme cennet bağlamında değil “şefaaf” ve “şehitlik” ile iliş-kili olarak sorulara yansımıştır. Şefaaf ve şehitlik, cennete girmede güçlü bir referans olarak görülmektedir. Bu bakımdan “şefaaf” ve “şehitlik” katılımcıların bir kısmı için ahirette mükafatlandırılmanın bir şekli olarak görülmektedir. Katılımcıların ahiret inan-cı, genel itibarıyla cezalandırılma odaklı olup sorumlulukların yerine getirilmemesiyle cehenneme girme ve azap görme şeklindedir.

Halk inanışlarının İslam ile senkretik bir yapıda olması, kültürün din üzerindeki diğer bir etkisidir. Çalışma örnekleminde katılımcılar, halk inanışları kategorisinde (36 soru) diğer kategorilere göre daha az soru yöneltmişlerdir. Fakat halk inanışlarının top-lumda menfi ve din dışı görülmemesi, hali hazırda halk arasında yaygınlık göstermesi, az soru gelmesinin gerekçelerinden olabilir.

Çalışmada sağlık hususunda hastalık, hamilelik ve kürtaj durumlarına karşı izle-yicilerin dini ve manevi başa çıkmada zorlandıkları görülmektedir. Ekseriyetle çocuk sahibi olma, kürtaj konularında katılımcıların “günah/ceza” odaklı düşündükleri, tıpçı-ların ise dini referanslara dikkat etmedikleri; bu sebeple katılımcıların sağlıklarıyla ilgili karar vermeleri gereken durumlarda dini bir otoriteden bilgi, destek ve yardım alma-ya çalıştıkları görülmektedir. Programa, tıptaki yeni gelişmelerin ibadetleri ve sosyal yaşantıyı etkileyen yönü de sıkça soru olarak yansımıştır.

Çalışmada katılımcıların Türk halk dindarlığına uygun olarak bazı haramlar konu-suna duyarlılıklarının fazla olduğu görülmüş; bunların özellikle alkol, domuz eti, faiz ve kul hakkı olduğu tespit edilmiştir.

Programda katılımcılar, ahlaki sorun alanlarına ve yozlaşmalara da değinmişler-dir. Örneğin bazı katılımcılar hırsızlık, zina, intihar, küfür, yalan, iftira, dedikodu gibi hata ve günahlarını itiraf etmiş; pişmanlıklarını dile getirmiştir.

Bazı katılımcılar amel, ahlak ve iman ayrımı yapmamaktadır. Bu katılımcılar ah-laki olmayan davranışlar söz konusu olduğunda bireylerin Müslümanlığı üzerinden değerlendirmede bulduklarını ve onlarla sosyal yaşamda iletişimi kestiklerini ifade etmişlerdir.

Son olarak katılımcıların bir kısmı dinin duygu boyutuna dair de sorular iletilmiş; sabır, paylaşma, yardımlaşma, helalleşme, sorumluluk ve saygı gibi değerlere de vurgu yapmışlardır.

4. Sonuç

Çalışmada katılımcıların dine dair zihin dünyalarındaki soru kategorilerinin ibadet, ekonomi, aile, toplumsal yaşam, ilim, akaid, halk inanışları, sağlık ve ahlak etrafında şekillendiği görülmüştür. Sorular genel olarak teolojik mahiyette olmayıp muamelata dairedir. Bu kategorilerde yöneltilen sorulardan yola çıkarak katılımcıların temel dini bilgisinin zayıf olduğu ifade edilebilir. Programa iletilen soruların çoğu, fiillerin sonuçları ile karşılaşıldıktan sonra iletilmiş olup dini bilgiye ihtiyaç halinde başvurulduğu görülmektedir. Katılımcıların dini bilginin gerekliliğine ilişkin tutumu, yalnızca ihtiyaç söz konusu olduğunda mümkün olmaktadır.

Çalışmada katılımcıların sosyal yaşama ilişkin fıkhi konularda da bilgi eksikliklerinin belirgin bir şekilde görülmüştür. Katılımcıların; hakkında bilgi sahibi olmadıkları için özellikle banka, faiz, ticaret, evlenme, boşanma ve miras hususlarında İslam fıkhına uygun olmayan uygulamalarda bulunması en ciddi sorun alanları olarak tespit edilmiştir.

Katılımcılar yeni gelişmelerin ve uygulamaların dini boyutuna da duyarsız kalmamaktadır. Kentsel yaşamda tıptaki yenilikler, teknolojik gelişmeler, banka uygulamaları ve sanal sistemler (bitcoin, borsa, sanal yatırım) dikkatler çekmektedir. Bu açıdan günlük yaşamda karşılaşılan durumlara dinin vereceği cevap ehemmiyet kazanmaktadır. Çünkü İslam fıkhı canlı ve diri tutulamadığında ideal olan ile realitede yaşanan din arasındaki mesafe açılmaktadır. Başka bir ifadeyle vahyi/dini bilgi ile gündelik hayat arasındaki gerilim ve mesafenin açılmasına neden olmaktadır. Bu durum özellikle miras, tıbbi gelişmeler, evlenme/boşanma, banka/faiz, kredi ve hukuki uygulamalarda kendini göstermektedir.

Diyanet İşleri Başkanlığının ve dini tematik programların (Diyanet Televizyonu gibi) bireysel dindarlığın artışına karşı cemaat ruhunu sağlayacak, birlik beraberliği güçlendirecek ve “cemaat dindarlığı”nı besleyecek bir yayın politikası geliştirmesi de önem arz etmektedir. Din görevlilerinin cemaat ruhunu korumak için daha duyarlı olmaları, kucaklayıcı ve dinin kolaylaştırıcı yönünü vurgulayıcı tutum ve davranışlar geliştirmeleri gerekmektedir. Özellikle ibadet mekânlarında bireysel farklılıklar (mezhep farklılıkları, ırk, yaşlılık, gençlik, engelli olma) üzerinden çatışmaların oluşmasına izin verilmemelidir.

Yurt dışından *Diyanete Sorulmuş* programına ulaşan katılımcılar olduğu düşünülerek buldukları ülkelerde hizmet aldıkları birimlerin güçlendirilerek vatandaşların dini ihtiyaçlarına yönelik soruların cevaplandırılması sağlanabilir.

Çalışmada *Diyanete Sorulmuş* izleyici kitlesinin daha çok orta yaş ve üzeri bireylerden oluştuğu görülmüştür. Genç ve çocukların da dini bilgilerini yoklayacakları, dine dair ilgi ve meraklarını arttıracak, interaktif katılım sağlayabilecekleri program formatlarının arttırılması gerekmektedir. Dini bilgi edinme ihtiyacının karşılanmasında orta yaş ve üzeri izleyiciler için de akademik, teolojik tartışma programlarından ziyade basit, temel düzeyde yayınlarının yapılması daha uygun olacaktır.

Fıkıh ile realite arasındaki gerilim katılımcılar tarafından da hissedilmektedir. Diğer bir ifadeyle, vahyi/dini bilgi ile gündelik hayat arasındaki gerilim ve mesafe her geçen gün artmaktadır. Dini bilginin, gündelik sorunlara çözüm getirmesi, modern yaşamın gerekleri karşısında yeniliklere ve ihtiyaçlara cevap verilmesi için İslam fıkhı çalışmalarının daha ciddi, hassas ve üretken bir şekilde yürütülmesi gerekmektedir.

Katılımcılar fal, sihir, kurşun dökme gibi pratiklere karşı menfi bir bakış açısına sahip olmayıp bunların yaşantılarında yerini sorgulamaktadırlar. Bu da halk inanışlarının sosyal yaşamda etkinlik gösterdiğini göstermektedir. Gaybi bilgi de katı-

lımcıların bir diğer ilgi alanı olup daha çok ahiret inancıyla ilişkili olarak sorulmuş; kader, gelecekte haber verme gibi insanın nüfuz edemediği konular katılımcılar tarafından irdelenmiştir. Katılımcılar dini yaşantılarında sevap, günah, helal, haram, ahiret, cennet ve cehennem odaklı olarak eylemlerin sonuçlarına bakmakta ve eylemlerinin karşılıkları üzerinden mükâfat ve cezalandırmaya dayanan bir dindarlık ortaya koymaktadırlar.

Kaynakça

- Arslan, M. (2004). *Türk popüler dindarlığı*. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları.
- Aziz, A. (2016). *İletişime giriş*. İstanbul: Hiperlink Yayınları.
- Bayraktar, R. (2018). *Fetva soruları ışığında dindarlık tipolojileri (Samsun örneği)*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Çelik, C. (2004). Türk halk dindarlığında değişim ve süreklilik: Ziyaret fenomeni örneği. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4(1): 232-233.
- DİB. (2014). *Türkiye’de dini hayat araştırması*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Güleç, M. (2017). *Sosyolojik açıdan Türk halk dindarlığı*. Ankara: Gece Kitaplığı.
- Günay, Ü. (2003). Türk halk dindarlığının önemli çekim merkezleri olarak dini ziyaret yerleri. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (15)14.
- KONDA. (2007). *Gündelik yaşamda din, laiklik ve türban araştırması*.
- Mardin, Ş. (1990). *Din ve ideoloji*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Subaşı, N. (1999). *Kutsanmış görüntüler*. İstanbul: Nehir Yayınları.
- RTÜK. (2018). *Televizyon izleme eğilimleri araştırması*. <https://www.rtuk.gov.tr/assets/icerik/AltSiteler/televizyonizlemeegilimleriarastirmasi2018.pdf>. 27 Nisan 2019.
- Su, S. (2011). *Hurafeler ve mitler halk İslamında Senkretizm*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Turan, İ. (2005). *Dini içerikli televizyon programlarının yetişkinler üzerine etkisi*. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi.

MEDIAD

Medya ve Din Araştırmaları Dergisi | Journal of Media and Religion Studies

The Reflection of Turkish Public Religiousness on Media

Emine KAYA

Extended Abstract

Turkish public religiousness expresses the relationship of Turks with Islam. It includes all beliefs and practices in the lives of the Turkish people in Islam. The power to influence and direct individuals' knowledge, perceptions and attitudes are found especially on television in visual media. In Turkey, there are many television programs that receive answers to questions by asking religious questions from the audience. Listening to the questions, sharing, needs and opinions of the people in the religious programs, it is necessary to investigate the relationship of the audience with religion, how they experienced the religion and the problem areas in the mind related worlds of religion. For this reason, in this study, *Diyanete Soralım*, which was broadcast on the Diyanet Television, was discussed.

Qualitative content analysis was conducted in the research. Qualitative content analysis questions were evaluated with the qualitative method because the questions posed to the program included the participants' religious concerns, how they interpreted religion, how they performed religious practices, the relationship they established about the religious context and experiences. In order to obtain the most up-to-date data, two publication periods *Diyanete Soralım* program between 2017-2018 were determined as samples. Fifty sections were selected by systematic sampling method among 152 chapters (1024 - 1176) in this publication period.

In the fifty-section sample selected from the 2017 - 2018 publication year of the *Diyanete Soralım* program, 765 people asked 1143 questions. Nine categories were formed: workshop, economic life, family, social life, science, akaid (belief), folk beliefs, health and morality. In the study, the place of religion in the lives of the participants, the relationship they established with religion, their understanding of religion, problem areas in their minds about religion and their attitudes towards religiosity were revealed. The participants stated that they asked questions to the program in order to reach the right information, to learn the religious arguments, and to learn the accuracy of the applications in the unsure subjects.

69% of the participants in the *Diyanete Soralım* delivered their questions via live telephony and 31% via the internet and social media. 68% of the participants were male, 27% female, 3% undetermined gender, 1% who did not want to give their name and 1% who could not be determined whether they were male or female. A total of 887 questions from all regions of Turkey (excluding social media questions) came to *Diyanet Soralım*. Most of the questions were from the Marmara region and the least was from Southeast Anatolia. Questions were asked from 75 cities. The three most questionable cities are Istanbul, Ankara and Bursa. Depending on the city, it can be said that there is an urban religiosity based on worship and religious knowledge.

Citizens from abroad brought their questions from 9 countries: Germany, Italy, France, Switzerland, Azerbaijan, Australia, England, Bulgaria, and Algeria.

Although the questions received from abroad from the program were mostly in the worship category, questions about economic life, family, social life, science and health were also conveyed.

From all questions submitted by the participants, it is seen that their basic religious knowledge is weak. The answer to most of the questions is easily found in basic religious sources. Most of the questions were asked by individuals aged middle and older; children and adolescents. This is in line with the Turkish public religiousness and the need for religious information increases with age.

The public order in Turkey, sustaining the global level of functioning of the legal system and economic, causes difficulty in generating the response to new issues of Islamic law. The tension and distance between religious knowledge and everyday life are increasing day by day. This situation occurs especially in heritage, marriage, divorce and interest applications.

In the religious life of the participants, they focus on the concepts of goodness, sin, halal, forbidden, heaven and hell and show a religiosity based on reward and punishment by looking at the results of the actions. Participants' belief in the Hereafter is generally focused on punishment, that is, going to hell and suffering. In this respect, it can be said that the participants have a pessimistic and hopeless perspective.

It is seen that there are traces of tradition and culture together with religion in the life of the participants. It is seen that worship and social patterns and religious life are shaped by questions such as the sacrifice of a person who is not in financial condition, giving a filter or wanting to go to the pilgrimage by taking credit.

Participants are also insensitive to the religious dimension of new developments and practices. Innovations in medicine, aesthetics, technological devices, banking applications, and virtual systems in urban life attract the attention of the participants.